

HET VOORSPEL TOT HET BELEG VAN OOSTENDE:

Politieke en militaire rol en betekenis van Oostende tijdens de 2^e helft van de 16^e eeuw (slot)

door **Roger Jansoone**

NA DE SLAG BIJ NIEUWPOORT

Voor Aartshertog Albrecht was de nederlaag bij Nieuwpoort op 2 juli 1600 een zware klap, maar hij wist zich snel te herpakken. Hij beseftte dat het Staatse leger nog steeds klem zat in het duinengebied tussen Nieuwpoort en Oostende, en dit vooral dank zij het feit dat hij het strategisch gelegen fort Albertus niet had moeten prijs geven. Hij hergroepeerde zijn troepen en hij deed een oproep tot alle Vlaamse edelen om zijn leger dringend te vervoegen. Ook werd aan garnizoenen in Artesië en Henegouwen het bevel gegeven, zo spoedig mogelijk op te rukken naar de kust. Alzo had hij al spoedig een leger van ruim 13.000 man verzameld.

Intussen stond prins Maurits voor een cruciale beslissing. Hij kon ofwel de belegering van Nieuwpoort beginnen (met een goede slaagkans maar met anderzijds het risico in de rug te worden aangevallen), ofwel kon hij zich terugtrekken in Oostende. Hij koos voor het laatste, met de bedoeling om vervolgens vanuit Oostende een poging te doen om Sluis in te nemen evenals de Spaanse forten rond Oostende. Dat zou een verstandige zet geweest zijn, doch in Den Haag bleef men halsstarrig bij het oorspronkelijk plan: eerst Nieuwpoort veroveren en daarna doorstoten naar Duinkerke. Zeer tegen zijn zin begon de prins dan maar op 6 juli 1600 met het beleg van Nieuwpoort. Dat werd geen succes, wegens het slechte weer, de kunstmatige inundaties, het hevig verzet van de belegerden (met zelfs af en toe een uitval) en belangrijke versterkingen vanuit Diksmuide. Op 18 juli had hij er schoon genoeg van en, zonder het akkoord van de Staten-Generaal af te wachten, maakte hij een einde aan het beleg en trok hij zich terug in Oostende, na het fort Albertus te hebben veroverd;.

En wat nu? Een veldtocht in Vlaanderen ondernemen, was uitgesloten, gelet op de Spaanse troepenconcentraties in de omgeving van Oostende. Het maximum dat kon bereikt worden, was het veroveren van de Spaanse forten rond Oostende. Er werd dan maar begonnen met het belegeren van het fort Isabella, dat zwaar bestookt werd door vier batterijen veldgeschut. Het werd nadien bestormd door drie regimenten infanterie, maar zonder resultaat. Deze tegenslag had op de prins en zijn legerstaf een nogal ontmoedigend effect, zodat besloten werd om Oostende te verlaten door in te schepen naar Zeeland. Het fort Albertus werd ontruimd en vervolgens met buskruit verwoest. Op 30 juli was de evacuatie voltooid. Een garnizoen van 4.000 man bleef achter in Oostende. Dat was behoorlijk veel (en het stelde al onmiddellijk een groot probleem qua inkwartiering en bevoorrading) maar dit werd noodzakelijk geacht omdat algemeen werd verwacht dat het beleg van Oostende nu nog slechts een kwestie van tijd was, en wel van zeer weinig tijd. Toch zou het nog bijna een jaar duren vooraleer dit beleg op 8 juli 1601 werd aangevat. Weliswaar werd dit beleg een topprioriteit, maar, zoals in het verleden, doken er nu ook nog diverse problemen op, uiteraard vooral van financiële aard.

AAN DE VOORAVOND VAN HET BELEG

De veldtocht van prins Maurits werd, spijts de overwinning bij Nieuwpoort, globaal een mislukking omdat de bevelhebber zich strikt moest houden aan de richtlijnen van de Staten-Generaal die veeleer financieel/politieke doeleinden nastreefden dan militaire. Omdat hij strak in hun gareel moest lopen, kon hij zijn militaire talenten weinig of niet ontplooien met als gevolg een halfslachtige campagne, mossel noch vis, waarbij geen enkel doel werd bereikt. Erger nog : het beleg van Oostende was nu onvermijdelijk en nakend geworden precies door het feit dat de Staatse veldtocht nogmaals had aangetoond dat Oostende de spil was bij alle Staatse operaties in de

Spaanse Nederlanden. Zolang Oostende niet werd ingenomen, zou deze vesting een permanente bedreiging vormen in de flank van het graafschap Vlaanderen.

Wat de voorbereidselen tot deze belegering betreft, draaide alles weer in eerste instantie rond de financiering. Op fiscaal vlak was men in die tijden soms zeer inventief, en zo werd in Vlaanderen een speciale "beleg"-heffing ingevoerd, het "schaugelt", een heffing van één gulden op elke schouw of schoorsteen (overigens een gemakkelijk controleerbare belasting). Op die manier begonnen de plannen concreet gestalte te krijgen. In februari 1601 werden de forten rond Oostende verder versterkt en aangevuld met drie regimenten en met grote voorraden. En in juni arriveerde de Aartshertog met zijn leger in Brugge. Van overal werden wagens, houthakkers, timmerlieden en pioniers aangevoerd. Het fameuze beleg van Oostende begon op 8 juli 1601 en zou gedurende meer dan drie lange en bloedige jaren aanslepen, wat Oostende de twijfelachtige eer opleverde "het nieuwe Troje" te worden genoemd.

=====

BESLUIT

Oostende was gedurende een paar decennia een stad die buiten alle normale proporties een doorslaggevende militaire en bijgevolg ook politieke rol en betekenis had t.a.v. de Spaanse Nederlanden. Economisch speelde deze havenstad nauwelijks nog een rol (tenzij via een bescheiden kustvisserij en vishandel, doorgaans veeleer sluikhandel met de tegenpartij). Maar Oostende was vrij snel hoofdzakelijk een garnizoenstad geworden en een vooruitgeschoven bolwerk van de Nederlandse Staten-Generaal ... en een bruggenhoofd van Engeland "on the continent". Vanuit Oostende werd voor het eerst - onbewust en allengs ook bewust - een nieuwe oorlogvoering ingevoerd, namelijk economische oorlogvoering (ook al werd dit toen nog niet zo genoemd) en terreur tegen de bevolking van het ommeland. De schade die werd toegebracht aan het bedrijfsleven en de landbouw in Vlaanderen, is aanzienlijk geweest, in die mate dat uiteindelijk op veel plaatsen alle bedrijvigheid werd verlamd of uitgeschakeld; het platteland raakte ontvolkt en in de steden heerste armoede en voedselschaarste (waaraan Oostende dan ook nog een mooie stuiver verdiende via sluikhandel in vis!).

Al met al dus geen palmares om echt fier op te zijn! Maar men mag dit uiteraard niet door een hedendaagse bril bekijken (al oogt de voorbije 20^e eeuw in dat opzicht ook niet zo fraai!). De 16^e eeuw was dan ook een gewelddadige tijd, de uitbarsting van eeuwenlang opgekropte frustraties en trauma's bij de onderdrukte en uitgebuide massa's, hetgeen dan altijd aanleiding geeft tot geweldpleging en allerlei uitwassen. Zo'n uitbarsting komt, zoals die van een vulkaan, af en toe voor in de geschiedenis, zoals bijvoorbeeld nadien ook nog met de Franse revolutie van 1789 en met de Russische Oktoberrevolutie van 1917.

Voor het eerst werd ook systematisch terreur toegepast, het terroriseren van Vlaanderen, en dit met groepjes "vrybuuters" die goed geleid en georganiseerd waren en dodelijk efficiënt te werk gingen. Dit was niet hetzelfde als economische oorlogvoering. Men moest "protectie" betalen ("contributie" genoemd) waarna een "sauvegarde" werd toegekend. Al wie weigerde of niet tijdig betaalde, werd hardhandig aangepakt, ... praktijken die bijna regelrecht uit het Chicago van Al Capone lijken te komen of uit de Italiaanse maffia. De reactie hiertegen lijkt op een "war on terror" avant la lettre! De spilfiguur in heel dat gebeuren was de Oostendse ontvanger van belastingen, ... ook al een totaal nieuw fenomeen! Nauw verband met deze strategie hield ook de tactiek van "hit-and-run actions" en asymmetrische oorlogvoering (of guerrilla), waarbij een veldslag zorgvuldig werd vermeden. En door de uitholling van het burgerlijk gezag ontstond het verschijnsel van de "warlords" en de "war racketeers", gepaard gaande met anderzijds een groeiend wantrouwen en minachting van de

bevolking tegenover hen die de plak zwaaiden, ... een afkeer die nadien nooit meer helemaal verdwenen is.

Al met al dus een vrij "moderne" oorlogvoering, ook wat betreft de wapenuitrusting, de vestingbouw, de organisatie en financiering van het leger, en de aangewende strategieën, concepten en tactieken. De legeraanvoerders opereren voor het eerst met behulp van een uitgebreide legerstaf en met militaire ingenieurs en deskundigen. Reeds tijdens de aanloop tot het beleg (het "voorspel") is Oostende een soort van "laboratorium" geweest voor diverse militaire specialisten, en dat was nog veel sterker het geval tijdens het beleg zelf.

Oostende was tevens een belangrijke pion op het internationale politieke schaakbord. Zowel in Londen, Den Haag, Brussel of Madrid werd deze nochtans relatief kleine vestingstad met veel aandacht en oplettendheid in het oog gehouden. Oostende was het kruispunt waar de diverse vooruitgeschoven invloedssferen met elkaar voortdurend in botsing kwamen, de steen des aanstoots, het kankergezwel, het roversnest, het bruggenhoofd, de enclave, ... naargelang men het bekeek vanuit zijn eigen belangensfeer. Een hoofdacteur in dit belangenspel was koningin Elisabeth van Engeland. Zij heeft met haar scherpzinnige blik ingezien wat voor een belangrijke rol Oostende kon spelen in haar expansieve en agressieve politiek tegenover de Spaanse aartsvijand. Oostende was niet alleen voor Vlaanderen maar ook voor de koning van Spanje een bestendige financiële aderlating en "a pain in the ass". Door dit op een gewiekste manier eindeloos lang te rekken, werd hier voor het eerst een echte uitputtingsoorlog gevoerd, qua opzet enigszins te vergelijken met de uitputtingsslag bij Verdun tijdens W.O.I.

In politiek opzicht heeft Oostende ook een belangrijke rol gespeeld in de Engels-Nederlandse relaties. Voor de Engelsen was de Republiek op de internationale scène een nieuwkomer, klein en zwak en nog in wording ... maar als bondgenoot een "nuttige idioot" in het conflict met Spanje. Door de aanmatigende houding van de Engelse gouverneur werd in Oostende dat bondgenootschap vaak zwaar op de proef gesteld ... maar het bleef behouden door de (noodgedwongen) inschikkelijkheid van Den Haag (dat trouwens in Londen een grote oorlogsschuld moest delgen). Het bondgenootschap hield dan ook slechts stand tot het einde van de Tachtigjarige Oorlog, met de Vrede van Münster (1648), waarna reeds veertien jaar later in 1662 de Eerste Nederlands-Engelse Oorlog zou uitbreken, omwille van aanslepende belangenconflicten aan de andere kant van de wereld, namelijk in en om de Aziatische specerijenlanden. Die oorlog werd overigens het eerste grote conflict sedert de Oudheid dat volledig werd uitgevochten via de krijgsmarine en dus met zeeslagen.

Die marine had intussen een complete gedaanteverwisseling ondergaan, vooral ingevolge de ontdekkingsreizen. De klassieke galeien raakten snel op de achtergrond (niet geschikt voor lange reizen en relatief duur qua bouw en onderhoud) en dit werd mogelijk gemaakt door technische ontwikkelingen in de scheepsbouw waardoor meerdere masten met grotere en meer zeilen konden geplaatst worden. Voor de krijgsmarine was het zeer belangrijk dat de roeispanten aan de zijanten konden vervangen worden door kanonnen. Wat Oostende betreft, had dit nog andere gevolgen. Tussen de Republiek en Engeland en deze geïsoleerde enclave anderzijds ontstond een maritieme "pendeldienst" voor troepentransport en voor aanvoer van proviand en munitie. Dit moest gebeuren doorheen vijandelijke wateren, dus enkel met oorlogsschepen met dan wel een grotere tonnenmaat. Dat type van vaartuig zou voor de jonge Republiek al vlug van belang zijn bij het uitzwermen naar "den Oost" (naar Azië). Terloops aangestipt: in Oostende ontstond aldus een "havenkapiteindienst" (toen omwille van de zeer interessante "bijverdiensten" volledig in handen van de gouverneur - via een vertrouweling en enkele medewerkers - onder de benaming "port and harbour authority"). Allengs verliep die organisatie en logistiek zo gesmeerd dat dit uiteindelijk van vitaal en cruciaal belang werd tijdens de langdurige belegering van Oostende ... en logischerwijze een nieuw en

bijkomend studie-object werd van militaire strategen en marine-deskundigen die vanuit diverse Europese landen dit merkwaardig beleg kwamen bestuderen.

“Ostende a fait école”, werd toen vaak gezegd in militaire kringen en bij alle legerstaven. Aldus heeft Oostende (eigenlijk ongewild) gedurende een paar decennia een militaire en politieke rol gespeeld zoals nooit voorheen in de geschiedenis van de stad en overigens ook nooit meer nadien, een rol tot ver over de grenzen van Vlaanderen, met daaraan verbonden een betekenis die zeker niet in verhouding stond tot de bescheiden omvang van deze vestingstad. In de ongelooflijk afwisselende en uitermate boeiende geschiedenis van deze stad aan zee heeft deze periode een onuitwisbare en toonaangevende plaats ingenomen, ook al eindigde het beleg van Oostende in de totale verwoesting van de stad. Maar Oostende was en is een kat met negen levens, een vaak geteisterde stad die telkens weer als een feniks uit zijn as is herrezen, en telkens mooier en groter dan voordien!

Geschiedenis wordt vaak geschreven door de overwinnaars. Alzo werd bijna een halve eeuw geschiedenis van Oostende (en deels ook van Vlaanderen) geruisloos uitgewist uit het collectief geheugen ... omdat dit niet paste in het Spaans /Roomse plaatje van Contrareformatie en Reconquista in de Spaanse Nederlanden. Deze nochtans belangrijke historische periode werd neerbuigend afgedaan als een triestige terugval naar ordinair banditisme, een betreurenswaardig nevenverschijnsel van een chaotische overgangstijd, iets om maar vlug weer te vergeten, ... en dus zand erover.

Maar ook in de vaderlandse geschiedenis van Nederland werd die historiek rond Oostende weinig of niet in de kijker gezet. De jonge Republiek had immers behoefte aan nationale helden (dit was trouwens ook het geval bij het ontstaan van België), ... en een Vlaamse stad met, nota bene, een overwegend Engels garnizoen en een Engelse gouverneur, paste uiteraard niet in dit heldenplaatje. Wie hier wel in paste, was vanzelfsprekend Prins Maurits, de beroemde en geniale veldheer, de grote held van de slag bij Nieuwpoort (later hierin gevolgd door een reeks zeehelden zoals Piet Heyn en Michiel de Ruyter). Nu nog steeds blijkt in Nederland Nieuwpoort in historisch opzicht meer bekend te zijn dan Oostende (het hoeft dan ook geen verbazing te wekken dat een recente Nederlandse TV-geschiedenisquiz geprogrammeerd werd onder de naam “Slag bij Nieuwpoort”). En dit allemaal spijs het feit dat heel die Oostendse episode van cruciaal belang geweest is voor de levensvatbaarheid en het voortbestaan van de prille en nog zeer kwetsbare Republiek der Verenigde Provinciën!

Dank zij het historisch speurwerk van E. Vlietinck werd in 1897 de episode van het beleg van Oostende uit de vergeethoek gehaald (en in 2004 nog eens extra in de verf gezet tijdens het onvergetelijk herdenkingsjaar). En thans moge deze studie een concrete bijdrage zijn tot het terugbrengen, in historisch perspectief, van het langdurig “voorspel” dat voorafging aan deze roemruchte belegering. Oostende had en heeft ongetwijfeld ten volle recht op deze historische “restitutie” ... en ook voor de geschiedschrijving over Vlaanderen en de Nederlanden in het algemeen betekent dit voorzeker het opvullen van een leemte bij een sluitend historisch overzicht van de woelige en bewogen 16^e eeuw.

BIBLIOGRAFIE

I. Boeken en artikels:

BAELDE, M. & VAN PETEGHEM, P. : *Opstand en pacificatie in de Lage Landen* - uit “Opstand en pacificatie in de Lage Landen – Bijdrage tot de studie van de Pacificatie van Gent” - Verslagboek van het tweedaags colloquium bij de 400^e verjaardag van de Pacificatie van Gent – Gent, 1976, 1-62.

COORNAERT, M. : *De forten van het Brugse Vrije tijdens de Tachtigjarige Oorlog* - Rond de Poldertorens, 30 (1988).

DE GRAAF, R. : *Het soldatenleven in Oostende* - in "De val van het Nieuwe Troje. Het beleg van Oostende", Leuven, 2004, 101-111.

DE JONG, M. : *Dutch public finance during the Eighty Years' War: the case of the province of Zeeland* - uit "Exercise of arms. Warfare in the Netherlands (1585-1621)", Boston, USA, 1998.

DE KRAKER, A. : *Een Staatse strategie in een uitgestorven land. Organisatie en tenuitvoerlegging van de brandschat in Vlaanderen, 1585-1604* - Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis van de Nederlanden, 121 (2006).

DE VOS, A. : *De strijd tegen de vrijbuiters binnen de kasselrij van de Oudburg (1584-1609)*, in Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, 5 (1957).

DE VOS, L. & ROOMS, E. : *Tactisch een Staats, strategisch een Paaps succes. De militaire campagne van Aartshertog Albrecht tot en met de slag bij Nieuwpoort*, in "De val van het Nieuwe Troje. Het beleg van Oostende", Leuven, 2004, 35-45.

ENTHOVEN, V. : *Een stad te ver. De materiële verzorging van het garnizoen van Oostende*, in "De val van het Nieuwe Troje. Het beleg van Oostende", Leuven, 2004, 59-71.

FRUIN, R. : *Tien jaren uit de 80-jarige Oorlog (1588-1598)*, Uitgeverij Prisma, Antwerpen/Utrecht, 1959 (Aula pockets: 28).

FUNNEKOTTER, B. : *De militaire geschiedenis in een notendop* - Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam, 2008.

GUILLEMEYN, E. : *De Vrijbuiters: 16^e-eeuwse guerrillastrijders als voorposten in de 80-jarige Oorlog - De Kasselrij Kortrijk 1584-1593* - Historische Monografieën, Aartrijke, 1990.

HALE, J. : *War and Society in Renaissance Europe, 1450-1620* - Fontana History of European War and Society 4, Bath, U.K., 1985.

JANSOONE, R. : *Het laatste bolwerk van de jager. Beknopte geschiedenis van de Vlaamse zeevisserij* - Ministerie van Landbouw, Brussel, 1994.

KERCKAERT, N. : *De inval van Maurits in het Meetjesland op 21 juni 1600* - Jaarboek van het Heemkundig Genootschap van het Meetjesland, 4 (1952), p. 177-190.

KLAUSING, J. & JANSOONE, R. : *Zeevisserij en maritieme volkskunde* - Jaarboek van de Bond van West-Vlaamse Volkskundigen, Brugge, 2004.

LOMBAERDE, P. : *De stad Oostende en de nieuwe gebastioneerde versterkingswijzen in de Nederlanden* - in "De val van het nieuwe Troje. Het beleg van Oostende", Leuven, 2004.

LYNN, J. : *How war fed war : the tax of violence and contributions during the Grand Siècle* - Journal of Modern History, 65 (1993), p. 286-310.

MADDENS, N. : *De financiële organisatie der Staten van Vlaanderen (1588-1621)* - Licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, Dept. Geschiedenis, 1957.

MADDENS, N. : *Het uitzicht van het Brugse Vrije op het einde van de 16e eeuw*, in *Handelingen van het Historisch Genootschap*, 103 (1966), 31-73.

PARKER, G. : *Spain, her enemies and the Dutch Revolt* – uit “Spain and the Netherlands, 1559-1659. Ten studies”, Short Hills, U.K., 1979, p. 18-49.

PARKER, G. : *The Army of Flanders and the Spanish Road, 1567-1659. The logistics of Spanish victory and defeat in the Low Countries' War* - Cambridge Studies in Early Modern History, Cambridge University Press, Cambridge, U.K., 1972.

PICEU, T. : *Over vrybuters en quaetdoenders. Terreur op het Vlaamse platteland (eind 16^e eeuw)* - Davidsfonds, Leuven, 2008.

POLLENTIER, F. : *De admiraliteit en de oorlog ter zee onder de Aartshertogen (1596-1609)* - Publicaties van het Centrum voor Militaire Geschiedenis, 10, Brussel, 1972.

VAN DAM, W. : *Het voorspel van Oostende's val (1599)* - Bijdragen voor de Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde, 5^e reeks (6), Den Haag, 1919.

VAN DEURSEN, A. : *De Raad van State en de Generaliteit (1590-1606)* – uit “Studies over de Republiek der Verenigde Nederlanden”, Amsterdam, 1996.

VERBANVCK, R. : *Rond de forten van Oostende* – Jaarboek Heemkring Ter Cuere, Bredene, 1978.

VLIETINCK, E. : *Het Oude Oostende en zijn Driejarige Belegering (1601-1604)* - Oostende, 1897.

VLIETINCK, E. : *La ville d'Ostende, fut-elle remise en gage à la Reine d'Angleterre par les Provinces Unies?* - Handelingen van het Historisch Genootschap, 48, Brussel, 1898.

VLIETINCK, E. : *Documents inédits concernant l'occupation de la ville d'Ostende par les troupes des Provinces-Unies et de la Reine d'Angleterre, 1584-1604* in: Bulletin de la Commission Royale d'Histoire, 5me Série, 9, Brussel, 1901.

II. Catalogus:

De val van het Nieuwe Troje. Het beleg van Oostende 1601-1604: catalogus bij de tentoonstelling (19/5-27/9/2004) in de Venetiaanse Gaanderijen te Oostende.

III. Lezingen:

Van Vliet, A. : *De Oostendse visserij in oorlogstijd (16e en 17e eeuw)* - lezing op 3 september 2004 in de Vismijn te Oostende.